

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

До 65-річчя ХДІК

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Збірник статей

Випуск 2

Харків ХДІК 1994

Н.Ф. Поліслова

Л.Я. Нагорна

ІСТОРІЯ ТЕХНІЧНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ В УКРАЇНІ

Реформи 60-х років XIX ст. відкрили шлях до зростання промислового капіталізму на півдні Росії. Розвиток виробничих сил, прокладання залізниць стимулювали розвиток науки і технічної освіти. Науковцям, викладачам, інженерам необхідна була інформація про літературу за фахом: іноземні та вітчизняні книги, журнальні статті. Ці потреби фахівців і зумовили народження технічної бібліографії.

На той час український народ ще не мав своєї державності. З прийняттям валуївського циркуляру /1863 р./ на терені України наукова література видавалася лише російською мовою. Ця політика впливала і на процеси розвитку технічної бібліографії.

Значну роль у зародженні цієї галузевої бібліографії відіграли наукові, технічні товариства. Одним з перших товариств, яке звернуло увагу на бібліографію як засіб сприяння розвитку наук, було Київське товариство природознавців /створене при університеті в 1869 р./.

У 1872 р. це товариство за свої кошти і кошти ще 25 наукових товариств, серед них Київське відділення Російського технічного товариства /РТТ/, розпочало видання бібліографічних щорічників.

"Указатель русской литературы по математике, чистым и прикладным естественным наукам, медицине и ветеринарии". Він видавався протягом 28 років. Його першим редактором був видатний вчений, професор технічної хімії М.А.Бунге.

У щорічниках знаходилися відображення вітчизняні книги і статті. Бібліографічні описи були короткими, не супроводжувалися анотаціями, оскільки матеріал був згрупований за предметним рубриками /в свою чергу вони були розташовані за абеткою/. Деякі томи супроводжувалися авторськими похвалами.

"Праця відзначалася старанністю складання і повнотою відображення літератури... Це було надійне бібліографічне джерело для всіх, хто працював у галузі фізико-математичних і природничих наук".

Паралельно з "Указателем" в Україні з'явилися огляди технічної літератури. Так, у 1873-1881 рр. в "Записках Киевского отдела-

1 Корнійчук І.І. Історія української бібліографії. Довідниковий період: Нариси/. - Х., 1971.-С. 217.

ния имп. Русского технического общества по свеклосахарной промышленности" досить регулярно вміщувалися "Обзоры литературы по технической части свеклосахарного производства" /під редактуванням М.А.Бунге/.

Пізніше, починаючи з 1884 р., потреби науковців і інженерів у загальнотехнічній і галузевій бібліографічній інформації могли задовольнятися публікаціями покажчиків літератури на сторінках "Записок имп. Русского технического общества" /РТТ/. Укладачем як загальнотехнічних, так і галузевих покажчиків з хімії, фотографії, електротехніки був інженер Л.Н.Зверінцев.

Поряд з бібліографічними покажчиками в дореволюційній Росії почали створюватися у XIX ст. і реферативні журнали, відділи рефератів, оглядів в наукових журналах. Перш за все слід згадати реферативний відділ в "Журнале химического общества". /з 1873 р./

Перша спроба створити оглядовий реферативний журнал на території України припадає на 1907 р. Науковець в галузі гідротехніки і меліорації Кортаци розпочав у Києві щомісячне видання "Обзора технических журналов русских и иностранных". У кожному номері містилося понад 200 рефератів статей з російських і іноземних журналів, загальна кількість яких не перевищувала 100. Тематика прореферованих джерел досить широка: механіка, машинобудування, електротехніка, гірнича справа, металургія, будівництво, повітроплавання.

У 1912-1913 рр. Одеське відділення Російського технічного товариства, маючи на меті інформувати про нову світову літературу з техніки /книги і статті/, видавало бібліографічний журнал під тією ж назвою.

На початку XX ст. в Україні з'явилися ретроспективні бібліографічні посібники з окремих питань техніки, серед яких перш за все слід зазначити реферативну працю П.Леонтовського "Литература об обрушении и оседании пород в рудниках и о влиянии их на дневную поверхность", що була видана у Катеринославі завдяки коштам Ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії.

Революція 1917 року і жорстока громадянська війна, що точилася на терені України ще два роки, негативно вплинули на видання технічної літератури, її бібліюграфування.

Перехід до відбудови господарства на початку 20-х років спонукав до прийняття урядами радянських республік організаційних рішень, які мали сприяти книговиданню і розповсюдженню інформації з питань техніки. Так, майже одночасно Радою народних комісарів Росії були створені дві установи: Бюро іноземної науки і техніки /ВІНТ/ і Центральна Міжвідомча комісія закупівлі і розподілу іноземної літератури /КОМІНОЛІТ/.

В Україні установа з функціями, аналогічними КОМІНОЛІТу, створена дещо пізніше /1922 р./

КОМІНОЛІТ України створювався з метою сприяння всім відомствам і установам у збиранні іноземної літератури і виданні за кордоном необхідних книг. Передбачалося також, що КОМІНОЛІТ України повинен друкувати систематичні покажчики найбільш цінних видань. Проте діяльність КОМІНОЛІТу України не була тривалою.

У 20-х роках вирішувались основні організаційні питання державної і галузевої науково-допоміжної бібліографії України. Провідну роль у цьому процесі відігравали книжкові палати, Всеукраїнська Академія наук /ВУАН, 1919 р./, Всенародна бібліотека України /ВБУ/ і створений при ній науково-дослідний інститут бібліотекознавства. Після Всеукраїнської наради робітників книжки /1923/ науково-допоміжною бібліографією були зобов'язані займатися відділи ВУАН, комісії при вищих навчальних закладах, науково-дослідні кафедри та інститути, їхні бібліотеки. В багатьох з них були створені бібліографічні бюро, кабінети, комісії з метою добору нової наукової літератури та інформування про неї.

Продовжуючи традиції попередніх часів, головним засобом передачі бібліографічної інформації з питань науки і техніки стали періодичні видання, кількість яких в Україні значно збільшилася у 20-х роках.² Так, на сторінках кожного номера провідного журналу "Науково-технічний вісник" /орган Технічної секції Харківського наукового товариства при Українській Академії наук/

¹ Головна книжкова палата /Київ, 1918 р./, в складі якої були засновані Український бібліографічний інститут і Український інститут книгознавства. З 1922 р. - Українська книжкова палата /Харків/

² В Україні у 1925-1932 рр. виходило понад 70 назв технічних журналів.

вмішувалися рецензії на огляди нової літератури, бібліографічні списки з окремих питань техніки. Журнал "Україна" почав публікувати бібліографічні матеріали, серед яких особливе місце займали щорічні огляди наукової української літератури з усіх галузей знань. Огляди нової літератури з геології належали акад. П.А.Тутковському, з гідрогеології – проф. С.В.Опокову, з техніки – акад. К.К.Симінському.

Академік К.К.Симінський, який відіграв певну роль у справі бібліографування технічної літератури, з 1921 по 1932 р. очолював інститут технічної механіки, перший в Україні інститут технічного профілю у складі ВУАН. Йому належать різні бібліографічні матеріали, що друкувались на сторінках періодичних видань України. Серед них найбільш значні бібліографічні огляди з питань техніки за 1925 і 1927 рр.¹ В них розглядалися статті переважно українських авторів, як видані на Україні, так і надруковані в російських журналах.

З 1925 по 1928 р. у Харкові виходило щомісячне бібліографічне видання "Технико-библиографический бюллетень" Всеукраїнської асоціації інженерів /ВУАІ/. В ньому вмішувалися анотації, списки вітчизняних і іноземних книг з питань техніки.

У серпні 1926 р. при Українській Академії наук була утворена Бібліографічна Комісія для об'єднання та керування науково-бібліографічною роботою всіх установ, що її ведуть.² Вона мала відіграти роль координаційного центру і сприяти бібліографічній діяльності усіх наукових установ України для обслуговування науково-дослідної діяльності, сприяння вивченню продукційних сил України.

Протягом 1927-1928 рр. у Бібліографічній комісії розглядалися питання про організацію наукової бібліографії, про участь в "Постійній Комісії" для складання та видання індексів наукової літератури при РНК СРСР". Бібліографічна комісія мала репрезентувати в ній ВУАН.

¹ Симінський К.К. Техніка: Бібліогр. огляд // Україна. - 1927. - № 4. - С. 165-175; 1928. - № 31/67. - С. 122-123.

² "Догодження про Бібліографічну комісію" та резолюції Першого пленуму її // Біблістичний збірник. - К., 1927. - Ч. 3. - С. 35-42.

Іншим центром інформування з питань техніки у 20-ті роки була Вища Рада народного господарства УРСР /ВРНГ УРСР/. Вона керувала розвитком науково-дослідницької роботи наукових установ, трестів і підприємств.

У 1922 р. був заснований Науково-технічний відділ - НТВ ВРНГ УРСР /пізніше - управління, НТУ/. У 1927-1928 рр. видавнича і інформаційна функції були передані створеній при НТУ ВРНГ секції науково-технічної експертизи і інформації.

В початковий період /1922-1926 рр./ інформаційна функція НТВ ВРНГ реалізувалася у виданні наукових праць і тематичних збірників інститутів: "Вопросы металлургии", під ред. проф. М.О. Павлова, "Технология металлов", під ред. проф. С.С. Барафонтнова. Ця установа видавала також ряд іноземних праць з метою ознайомлення виробників України з досягненнями зарубіжної техніки, закуповувала для своїх організацій - науково-дослідних інститутів, Палати мір та ваги, трестів - найбільш цінну німецьку та англійську технічну літературу.

Розповсюдження видань ВРНГ та іншої технічної літератури, передплату на вітчизняні та іноземні періодичні видання здійснювала Центральна книжкова комора "Технічна книга" /Харків/. Вона мала свої представництва в містах: Києві, Дніпропетровську, Миколаєві, Одесі, Москві, Ленінграді, Ростові, Тіфлісі. З метою інформації спеціалістів про наявну технічну літературу "Технічна книга" ВРНГ УРСР видавала каталоги і бюлетені.

На 1925 р. припадає спроба НТВ ВРНГ УРСР створити оперативний інформаційний орган. Побачив світ перший номер і був підготовлений до друку другий номер журналу "Обзор новейшей иностранной технической литературы". Це був первісток загальнотехнічного реферативного журналу, що охоплював усі галузі промисловості України. Організатори цього журналу передбачали подавати огляди іноземних журналів не пізніше двох місяців після виходу в світ, обіцяли читачам надсилати за їх запитами поширені реферати, переклади і навіть копії оригіналів статей, прореферованих в "Обзорі...". Але, на жаль, це корисне і дуже цікаве за своєю програмою інформаційне видання, що було тільки розпочате, у березні 1926 р.

І "Положення про Бібліографічну комісію" та резолюції Першого пленуму ІІ //Бібліотечний збірник. - К., 1927. - Ч. 3. - С. 85-82

припинило своє існування.

В 1928 р. НТУ ВРНГ УРСР розпочало видавати інформаційний бюлетень "Технические новости". Секція науково-технічної експертизи і інформ. НТУ ВРНГ провела значну організаційну роботу по створенню групи референтів. До складання інформації за зарубіжними джерелами, а також про науково-технічний досвід України були залучені кращі наукові сили: професори технічних вузів Харкова, Києва, Дніпропетровська, Одеси /О.Співаковський, А.Молокін, А.Круковський, Б.Доманський і багато інших/. Загалі вийшло 56 номерів бюлетеня.

У 20-х рр. інформаційну роботу в Україні здійснювали і інші наукові та промислові організації. Так, Південний металургійний трест "Південсталь" /Харків/ видавав бюлетень, що розсилався правлінням "Південстали" усім підлеглим підприємствам.

Бібліотекою науково-дослідної кафедри /пізніше інститутом цукрової промисловості/ під керівництвом проф. А.І.Кухаренка була складена картотека світової наукової літератури за темами інституту. Частина зібраного матеріалу була відображена в окремих виданнях покажчиків і прикнижкових списках.

У ці роки в Україні з'явилися і перші рекомендаційні посібники з техніки. Так, в Харкові почала виходити серія типових каталогів на допомогу комплектуванню масових бібліотек - "До читати робітнику і селянину". Рекомендовані джерела групувалися за галузями техніки, а в середині розділі розташовувалися за ступенями складності. Більшість з них була проанотована. Подавалася оцінка рекомендованих книг, виявлялися найважливіші, найкращі.

У 1929 р. ДВУ надрукувало бібліографічний покажчик, складений клубно-бібліотечним відділом Управління політосвіти НДУ УРСР "Робітничі бібліотека /Зразковий каталог для комплектування робітничих бібліотек/". У ньому з метою допомоги бібліотекарям рекомендувалася література з питань гірничої справи, металургії, електротехніки, хімічної промисловості і транспорту.

У цілому ж в бібліографічній продукції України з питань техніки в 20-30-х рр. переважали "несамостійні" бібліографічні посібники: прикнижкові, пристатейні списки в монографіях, збірках наукових праць, журналах /наприклад, "Уголь и железо"/.

Вовченко І.О. Становлення та розвиток радянської бібліографії на Україні: Посібник для студ. ін-тів культури /ДІК-У., 1976-97 с.

Спостерігалася регіональна спрямованість галузевої бібліографії України того часу, зокрема і технічної. Про це свідчать бібліографічні праці В.Д.Отамановського, М.І.Ясинського, О.Анати, К.Дубняка, в яких розроблялися теми і проблеми, пов'язані з українським природознавством, видобувною промисловістю, з "вивченням природних умов і природних продукційних сил усіх галузей виробництва всіх районів УРСР і відповідаюче йому виробниче районування", як одне з умов "розвитку господарства на основі сучасної науки і техніки".¹

Бібліографуванню технічної літератури у 30-ті роки приділяли увагу не тільки бібліотеки, але й установи та організації, самі спеціалісти. Так, у 1932 р. новостворене в Харкові Технічне видавництво випустило актуальний для розвитку Донбасу бібліографічний покажчик інженера І.А.Фомічова "Горная література", в якому були відображені книги, статті з журналів, трудів, збірників за 1900-1929 рр. - всього 7 496 назв.²

Ураховуючи запити вчених-хіміків і спеціалістів хімічної промисловості, Держтехвидав України у 1934 р. опублікував путівник з хімічної літератури В.Г.Савінска.³

Серед фахівців, які займалися бібліографуванням технічної літератури у 30-ті роки, відзначається своєю плідною працею інженер Євген Павлович Шевченко.

Розпочавши з публікації у 1932 р. бібліографічних покажчиків вітчизняної і іноземної літератури з різних питань коксування вугілля на сторінках журналу "Кокс и химия", Є.П.Шевченко у передвоєнні роки виконав біля 40 бібліографічних посібників, покажчиків і картотек, поточних і ретроспективних, анотованих і реферативних. Серед них були дев'ять випусків поточної бібліографічної інформації з коксохімії, виданих 1938 р. складруком Дніпропетровським гірничим інститутом ім.Артема; три випуски з технології твердого палива /загалом понад 2 500 назв/, виданих Дніпропетровським хіміко-технологічним інститутом.

¹ Аната О. Вивчення районів та галузей виробництва - основне практичне завдання нашого природознавства // Вісник природознавства. - 1931. - № 1-2. - С. 5-7.

² Фомічев І.А. Горная література: Ч. I /Объедин. гос. каменно-угольн. пром-сти "Уголь". - Харків: Техн. изд., 1932. - 448 с.

³ Савинов В.Г. Как пользоваться специальной химической литературой: Изд. 2-е, перер. и доп. - Харків: Гос. науч.-техн. изд. Украины, 1934. - 60 с.

Постійна бібліографічна обробка світового потоку літератури з технології твердого палива надала можливість Є.П.Шевченку скласти чи не найперший в Україні покажчик бібліографічних посібників технічної тематики - "Указатель библиографических работ по технологии твердого топлива".¹

Таким чином, слід констатувати, що технічній бібліографії 20-х рр. в Україні властиві пошуки самостійних шляхів розвитку. В 30-ті роки діяльність бібліотек, редакцій журналів, видавництв, наукових установ, вузів була спрямована на забезпечення бібліографічних потреб провідних у республіці галузей промисловості: гірничої, металургійної, хімічної та машинобудівної. Бібліографічна продукція України з питань техніки перетворилася у складову частину загальносоюзних бібліографічних ресурсів, де у цей час формувалася централізована система, перш за все, поточних бібліографічних видань: "Техкарт" /1929-1933/; індекси "Научная литература СССР. Техника" /1923-1935/, "Новости технической литературы" /1936-1938/.

Під час Великої Вітчизняної війни бібліографічна справа зазнала важких втрат.

Протягом першого післявоєнного десятиріччя, починаючи з випуску у 1946 р. бібліографічного покажчика літератури за 1930-1945 рр. "Восемьмеровское производство стали", складеного Є.Г.Компан, Харківська науково-технічна бібліотека опублікувала 43 бібліографічних посібники.

У перше післявоєнне десятиріччя продовжувалася у Дніпропетровську і бібліографічна діяльність Є.П.Шевченка. Його великою заслугою було видання у 1947-1954 рр. Дніпропетровським відділенням Всесоюзного хімічного товариства ім.Д.І.Менделєєва серії "Библиография химической технологии твердого топлива". До серії увійшли 54 випуски.

Приділяв значну увагу Є.П.Шевченко і роботі в галузі бібліографії технічної бібліографії. У 1949 і 1951 рр. побачили світ два випуски покажчика вітчизняних бібліографічних посібників /біля 400 назв/ з усіх питань техніки - "Советские работы по технической библиографии".

¹ Шевченко Е.П. Указатель библиографических работ по технологии твердого топлива /Под ред. В.П.Далы; Днепропетр. химико-технол. ин-т им. Д.Э.Дзержинского.-Днепропетровск, 1939.-59 с.

Бібліографічний доробок Є.І.Шевченка - більше 100 бібліографічних робіт за актуальною проблематикою-були вагомим внеском не тільки в технічну бібліографію, але й засобом допомоги розвиткові техніки і промисловості України.

У 50-60-х рр. було звернено увагу на персональну бібліографію. Львівська наукова бібліотека АН УРСР видала декілька випусків бібліографічного словника діячів у галузі науки і техніки, які виходили під загальною назвою "Наукові праці вчених Львова" /Львів, 1955-1956/. Державна публічна бібліотека АН УРСР розпочала видавати персональні бібліографічні покажчики в серії "Вчені Української РСР", залучаючи до складання посібників вчених і бібліографів відповідних інститутів АН УРСР.

Почали видаватися бібліографічні посібники наукових праць співробітників науково-дослідних та вищих навчальних закладів України.

Проте в бібліографічній продукції України з питань техніки у 50-ті рр. переважали вузькогалузеві і тематичні ретроспективні науково-інформаційні /на той час до них відносилися науково-допоміжні і професійно-виробничі/ покажчики.¹

У 1960 р. був створений в Україні науково-методичний центр мережі науково-технічних бібліотек - Державна республіканська науково-технічна бібліотека /ДРНТБ/ УРСР.² Дещо пізніше у 1966 р. був заснований Український науково-дослідний інститут науково-технічної інформації і техніко-економічних досліджень /УкрНДІНТІ/³ як головна наукова установа з питань науково-технічної інформації і пропаганди України, до структури якої як підрозділ увійшла і ДРНТБ.

У 60-х рр. новостворені міжгалузеві територіальні /Дніпропетровський, Запорізький, Луганський, Львівський, Харківський, тощо/ і галузеві центри НТІ розпочали свою діяльність, приділяючи значну увагу саме бібліографуванню технічної документації.

¹ Нагорная Л.И. Формирование региональной системы научно-вспомогательных библиографических пособий по технике /на примере Украины/: Автореф. дис. ... канд. пед. наук /МГПИ.-Л., 1991.-16 с.

² Пізніше - ДРНТБ УкрНДІНТІ Держплану УРСР, тепер - Державна науково-технічна бібліотека України.

³ Зараз - Українська інформаційна корпорація "УкрНТІ"